

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.28>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ І ВІДПОВІДНІСТЬ ЇХ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Костюк Наталія Петрівна,

orcid.org/0000-0001-5272-982X

доцент кафедри права

Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету

У статті досліджується проблеми правового статусу прав людини під час воєнного стану і процес гармонізації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу. В статті вказано на необхідність дотримання прав людини під час воєнного стану, запровадження правових механізмів, які б створили реальні гарантії для реалізації прав і свобод людини і громадянина, вказано на законодавче закріплення обмеження прав людини і громадянина під час запровадження воєнного стану. Проведено паралель про відповідність норм Конституції України Європейській конвенції прав людини, яка передбачає можливість відступу Високих договірних сторін від зобов'язань Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, якщо це загрожує життю нації, за умови, що заходи, які буде застосовувати держава, не будуть суперечити зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом. Досліджено кроки, що здійснюються Україною для вступу до Європейського Союзу, акцентується увага на тому, що Європейська інтеграція є пріоритетом української влади, процес зближення української держави з Європейським Союзом, як на рівні законів, так і на рівні правил і звичаїв, що існують в суспільстві, має на меті, перш за все покращити рівень життя пересічних українців. Аналізується процес підписання Україною угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. Доводиться, що введення воєнного стану створило загрозу щодо зупинення процесу євроінтеграції, а також реальну небезпеку щодо порушення прав людини і громадянина, особливо на тимчасово окупованих територіях. На прикладі окремих законів показано, як адаптується сучасне українське законодавство в умовах воєнного стану. Вказано, що взаємодія України та ЄС в галузі захисту прав людини і громадянина є незаперечною, не тільки з огляду на перспективи інтеграції, а й насамперед, з огляду на необхідність збереження безпеки у Європі, тому що безпека Європи сьогодні напряму залежить від України.

Ключові слова: євроінтеграція, принципи євроінтеграції, правовий режим воєнного стану, гарантії захисту прав людини.

Nataliia Kostyuk. Problems of human rights implementation under martial law and their compliance with the European Union legislation

The article examines the problems of the legal status of human rights during martial law and the process of harmonization of Ukrainian legislation with the legislation of the European Union. The article points out the need to respect human rights during martial law, the introduction of legal mechanisms that would create real guarantees for the realization of the rights and freedoms of a person and a citizen, and points out the need to legislate the limitation of human and citizen rights during the introduction of martial law. A parallel was drawn on the conformity of the norms of the Constitution of Ukraine with the European Convention on Human Rights, which provides for the possibility of withdrawal of the High Contracting Parties from the obligations of the Convention during war or other public danger, if this threatens the life of the nation, provided that the measures to be applied by the state are not will contradict the state's obligations under international law. The steps taken by Ukraine to join the European Union are studied, attention is focused on the fact that European integration is a priority of the Ukrainian authorities, the process of rapprochement of the Ukrainian state with the European Union, both at the level of laws and at the level of rules and customs existing in society, aims, first of all, to improve the standard of living of ordinary Ukrainians. The process of Ukraine signing

the association agreement between Ukraine and the European Union is analyzed. It is proven that the introduction of martial law created a threat to stop the process of European integration, as well as a real danger of violation of human and citizen rights, especially in the temporarily occupied territories. Using the example of individual laws, it is shown how modern Ukrainian legislation is adapted in the conditions of martial law. It is indicated that the interaction of Ukraine and the EU in the field of protection of human and citizen rights is undeniable, not only in view of the prospects of integration, but also, first of all, in view of the need to maintain security in Europe, because the security of Europe today directly depends on Ukraine.

Key words: *European integration, principles of European integration, legal regime of martial law, guarantees of human rights protection.*

Вступ України до Європейського Союзу підтримують більшість громадян. Європейська інтеграція є пріоритетом української влади, процес зближення нашої держави з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил і звичаїв, що існують в суспільстві, має на меті, перш за все покращити рівень життя пересічних українців. Це введення безвізового режиму, це надання якісних адміністративних послуг для громадян, в тому числі онлайн, що надасть можливість уникнути великих черг і спростити саму процедуру отримання цих послуг через спеціальні додатки (приклад – додаток Дія), це будівництво доріг, які відповідають стандартам Європейського Союзу, це можливість отримувати освіту за кордоном і реалізувати продукцію, яка виробляється українськими виробниками. Багато кроків з реалізації євроінтеграційного курсу було зроблено українською владою. В 2021 році Президент України підписав Декларації про європейську перспективу України з Естонією, Литвою, Латвією, Польщею, Словенією, Хорватією, Словаччиною.

Введення Президентом України 24 лютого 2022 року воєнного стану викликало занепокоєння міжнародної спільноти щодо порушення прав людини на території нашої держави і уповільнення процесу євроінтеграції, але запровадження воєнного стану не стало перешкодою до євроінтеграційних процесів на теренах нашої держави [1]. 28 лютого Україна подала заявку про вступ до Європейського Союзу. З 23 червня 2022 року Україна є кандидатом на членство у Європейському Союзі. Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом була ініційована ще у 2012 році, але підписання було відтерміноване проросійським президентом В. Януковичем, що в підсумку призвело до Революції Гідності. Лише у 2014 році

було підписано і політичну частину Угоди про асоціацію (від імені України її підписав 21 березня 2014 року А. Яценюк), і економічну частину (від імені України її підписав 27 червня 2014 року П. Порошенко). 1 вересня 2017 року після тривалого процесу Угода про асоціацію набула чинності в повному обсязі. В Угоді зазначається, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України, основними спільними цінностями є повага до людської гідності, свобода, рівність, повага до прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, демократія. Після підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом наша держава взяла на себе зобов'язання гармонізувати внутрішнє законодавство з європейським. За цей час було зроблено багато кроків у напрямку реформування законодавства, в тому числі і у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина [2]. У 2019 році було внесено зміни до Конституції України, де було зазначено, що, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на Україні, підтверджуючи європейську ідентичність українського народу, незворотність європейського та євроатлантичного курсу було прийнято основний закон – Конституцію України. Але введення воєнного стану створило загрозу щодо зупинення цього процесу, а також реальну небезпеку щодо порушення прав людини і громадянина.

Конституція України і міжнародні документи, які ратифіковані Верховною Радою України, щодо захисту прав людини, повинні виконуватись, незалежно від того, чи перебуває держава в стані війни, чи ні. Як міжнародне законодавство, так і внутрішнє законодавство України передбачає, що у разі введення воєнного стану можуть обмежуватись певні права людини і громадянина. Стаття 64 Конституції України зазначає, що в період воєнного стану

можуть бути встановлені певні обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому основний закон вказує на вичерпний перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану. Перш за все, це стосується особистих прав людини і громадянина, таких як: принцип рівноправності (ст. 24), заборона позбавлення громадянства (ст. 25), право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності особи (ст. 28), право на особисту свободу і недоторканість (ст. 29) і таке інше. В Конституції проголошена норма, що найбільшою соціальною цінністю нашою держави є людина, її права і свободи, її безпека, життя і здоров'я, тому основна мета держави – створення дієвого механізму захисту прав і свобод людини і громадянина [3]. Європейська конвенція з прав людини, яка була ратифікована Україною ще 17 червня 1997 року, в статті 15 також передбачає можливість відступу Високих договірних сторін від зобов'язань Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки, якщо це загрожує життю нації, за умови, що заходи, які буде застосовувати держава, не будуть суперечити зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом. В Конвенції зазначено, що не може бути відступів Високими договірними сторонами щодо права на життя, на заборону катування, заборону рабства і примусової праці. При цьому будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою [4]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» було прийнято ще у 2015 році, закон приймався у мирний період, тому він не зміг передбачити виклики, які постали в реаліях сучасного життя. У статті 19 закону забороняється зміна Конституції України, зміна Конституції АРК, проведення виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України, виборів органів місцевого самоврядування, проведення

всеукраїнських та місцевих референдумів, проведення страйків, масових зібрань та акцій [5]. Неприпустимість припинення повноважень органів державної влади і органів місцевого самоврядування і вищеперелічені заборони є гарантіями законності в умовах воєнного стану.

Верховна Рада України змушена була за дуже короткий термін відреагувати і внести зміни в законодавство, щоб забезпечити можливість громадянам і надалі користуватися тими правами, які проголошено в основному законі і міжнародних стандартах, імplementованих в наше законодавство.

Реалії війни суттєво вплинули на економіку нашої країни, для того, щоб забезпечити можливість реалізації трудових прав людини і громадянина, гарантованих у статтях 43-45 Конституції України, парламентарям потрібно було швидко відреагувати змінами в законодавстві [3]. Прийняттям в березі 2022 року закону України «Про організацію трудових відносин в період воєнного стану» законодавець, з одного боку, намагався захистити права працівників, але з іншого боку – створити пільги для роботодавців, які перебували в досить складних умовах. Було передбачено, що під час воєнного стану за мобілізованими працівниками зберігається середньомісячний заробіток, місце роботи і посада [6]. В липні 2022 року до ч. 3 ст. 119 Кодексу законів про працю було внесено зміни, відповідно до яких за мобілізованими працівниками зберігається наразі тільки місце роботи і посада, збереження заробітної плати не передбачається. Внаслідок цього виникає колізія між Кодексом законів про працю і законом України «Про освіту», де в статті 57¹ закону гарантується працівникам закладів освіти, наукових установ, здобувачам під час воєнного стану збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом [7]. На практиці керівники закладів освіти мають виплачувати середньомісячний заробіток працівникам, оскільки виникла колізія норми загальної і спеціальної, а, за таких умов, має застосовуватися норма спеціальна, а саме закон України «Про освіту» [7].

Березневим законом було змінено нормування робочого часу з 40 годин на тиждень до 60 годин, що також призвело до неоднозначного розуміння, оскільки не було зазначено, що 20 годин, які людина має відпрацювати додатково, обов'язково мають бути оплачені, що було вказано лише у липневому законі, в якому було уточнено також категорії підприємств, де може бути збільшено нормальну тривалість робочого часу – це підприємства критичної інфраструктури. Законодавець встановив новий інститут трудового права – призупинення дії трудового договору. Під призупиненням дії трудового договору слід розуміти тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором [6]. Введення такого інституту дозволило зберегти трудові відносини з працівниками, які в реаліях війни не мали змоги виконувати роботу. Це надало можливість роботодавцям не припиняти трудові відносини, що призводило б до звільнення працівників і тягло б за собою повний розрахунок з вивільнюваними працівниками, а це було економічно не вигідно роботодавцям, які під час війни і так мали проблеми з розвитком свого бізнесу. Законодавець також захистив і права працівника, оскільки за час, коли відбувається призупинення дії трудового договору, заробітна плата і всі компенсаційні виплати нараховуються працівникові, але мають оплачуватися за рахунок країни-агресора. Також було доповнено норми щодо відпусток: встановлювався термін щорічної відпустки під час воєнного стану – 24 календарних дні, це призвело до певних труднощів улітку 2022 року, оскільки термін щорічної оплачуваної відпустки для педагогічних працівників до моменту проголошення війни становив 56 календарних днів. В липні 2022 року законодавець відреагував на це внесенням змін до закону «Про відпустки», де було передбачено, що термін щорічної відпустки встановлюється не менше ніж 24 календарних дні, тобто за бажанням роботодавця цей термін може бути збільшено [8]. Така норма, з одного боку, надала можливість отримати оплачувану відпустку педпрацівникам в повному об'ємі, але застосування рекомендаційної

норми щодо можливості збільшення терміну щорічної відпустки більше ніж на 24 календарних дні призвело до порушень закону деякими керівниками, які не надавали оплачувану відпустку, а відправляли працівників у відпустку без збереження заробітної платні, яка з березня 2022 року вже не обмежувалась у часі, а могла бути надана на весь період воєнного часу. Єдине, на що слід звернути увагу, що відповідно до статті 26 закону України «Про відпустки» відпустка без збереження платні надається працівникові за згодою сторін, а не за примусом власника, якщо ж власник не в змозі забезпечити працівника роботою, він має виплатити 2/3 заробітної плати за простій [8].

Грубі порушення прав людини на території України під час війни з боку російських окупантів збільшили кількість індивідуальних звернень до Європейського суду з прав людини. Станом на кінець літа 2022 року зареєстровано близько дев'яти тисяч індивідуальних заяв з боку українських громадян проти росії. Підставами для індивідуальних звернень були вбивства, зникнення без вісти, потрапляння у полон цивільних людей, катування, втрата домівки через воєнні дії, насильницьке роз'єднання сім'ї, обмеження пересування, коли громадяни України не могли виїхати з окупованих територій, знищення рухомого і нерухомого майна, порушення права на освіту, у випадках, коли у зв'язку з воєнними діями неможливо реалізувати право на освіту чи примушують навчатися за чужими книжками, за нав'язаними програмами чи на іншій мові (відповідно до ст. 7 закону України «Про освіту» мовою освітнього процесу є державна мова, а спираючись на ст. 10 Конституції України, державною мовою є українська мова) [7,3]. Але держава-агресор сьогодні не реагує на норми міжнародного права. Рішенням держдуми вони встановили граничний термін виконання рішень Європейського суду з прав людини – 15 березня 2022 року, тобто ті рішення, які було винесено Європейським судом з прав людини після 15 березня 2022 року, не виконуватимуться в росії. Хоча це рішення не дивує, тому що ще у 2015 році рішенням Конституційного Суду росії встановлювалось, що у разі, якщо рішення Європейського суду

з прав людини суперечить національним інтересам і законодавству, то воно може не виконуватись. Міжнародна спільнота активно реагує на порушення прав людини з боку агресора. Так, 16 березня 2022 року росію виключили з Ради Європи, 7 квітня 2022 року Генеральна асамблея ООН ухвалила рішення про зупинку членства росії в Раді ООН з прав людини.

16 вересня росія офіційно перестала бути учасницею Європейської конвенції з прав людини, з цього часу громадяни цієї держави не зможуть звертатися до Європейського суду з прав людини, але Європейський суд з прав людини прийняв рішення, що росія буде зобов'язана виконувати рішення, які було ухвалено проти росії до 16 вересня 2022 року. Держава, яка грубо порушує міжнародні норми, що закріплюють права і свободи людини і громадянина, не може бути членом міжнародних інституцій, що мають на меті забезпечувати дотримання прав і свобод людини і громадянина. Українська ж держава, незважаючи на те, що перебуває в стані війни, намагається дотримуватись європейських стандартів захисту прав людини і громадянина. Верховна Рада України продовжує адаптувати внутрішнє законодавство до законодавства Європейського Союзу. За цей час прийнято безліч законів, які регулюють найважливіші сфери життєдіяльності людей в період воєнного стану.

Сьогодні вкрай загострилися проблеми захисту прав людини і громадянина. Гарантіями дотримання прав і свобод є наявність досконалого законодавства, перш за все, Конституції України, норми якої є нормами прямої дії, створення дієвої судової системи, яка надасть можливість швидко і ефективно зреагувати на порушення прав людини і громадянина, прийняти рішення по конкретній справі. Однією з реальних гарантій захисту прав людини є наявність Конституційного Суду України. Наразі у Верховній Раді України перебуває на розгляді законопроект «Про Конституційний Суд України», це одна із вимог, які були висунуті Європейською комісією для набуття членства України у Європейському Союзі. За проектом закону представники європейської спільноти будуть входити до комісії по відбору кандидатів

на посади суддів Конституційного Суду. Також розглядається законопроект «Про конституційну процедуру», який на законодавчому рівні закріпить регламент роботи Конституційного Суду України. Другим напрямом євроінтеграції є продовження судової реформи, під час воєнного стану суди продовжують ефективно працювати. Україною підготовлено законопроект «Про національні спільноти», який перебуває на розгляді відповідних інституцій Європейського Союзу і Ради Європи. Цим законом термін «національна меншина» буде замінено на «національна спільнота», який буде об'єднувати національні меншини і корінні народи. 28 липня 2022 року було виконано ще одну вимогу щодо вступу України до Європейського Союзу, було призначено керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Це допоможе зрушити з місця антикорупційну реформу, яку було розпочато ще вісім років тому. 6 вересня 2022 року парламент України продовжив виконувати критерії вступу до Європейського Союзу, ухваливши законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення порядку подання інформації, необхідної для проведення фінансового моніторингу», який забезпечить можливість спрощеного порядку подання інформації про кінцевих бенефіціарних власників юридичних осіб до ЄДР.

Дослідивши проблеми реалізації прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні, дійшли висновків про те, що воєнний стан не є підставою для порушення прав людини, законодавчий орган держави намагається швидко реагувати на потреби суспільства в умовах воєнного стану, приймаючи відповідні закони, змінюючи і доповнюючи їх відповідно до стандартів Європейського Союзу. При цьому закони, які приймаються законодавчим органом влади під час дії правового режиму воєнного стану на території України, мають враховувати потреби українського суспільства в якісному законодавстві, яке швидко і доступно надасть можливість реалізувати ті права, які закріплено в Конституції України та міжнародних документах, ратифікованих Верховною Радою України.

Необхідність взаємодії України та ЄС в галузі захисту прав людини і громадянина є незаперечною не тільки з огляду на перспективи інтеграції, а й, насам-

перед, з огляду на необхідність збереження безпеки у Європі, тому що безпека Європи сьогодні напряму залежить від України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/22 від 24.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України № 1678-VII від 01.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
3. Конституція України: Відомості Верховної Ради України №30. ст.141 від 28.06.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України № 2136-IX від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
7. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Про відпустки : Закон України № 504/96 від 15.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text>.